

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Досліджуються об'єкти інтелектуальної власності й особливості їх оцінки у сучасній системі суспільного виробництва. Досліджено сутність, структуру та специфіку об'єктів інтелектуальної власності. Проаналізовано сутність і принципи оцінки вартості об'єктів інтелектуальної власності. Розглянено основні методи оцінки вартості об'єктів інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, вартість, оцінка, інтелектуальний капітал, нематеріальні активи.

Постановка проблеми. Формування основ постіндустріальної цивілізації вносить кардинальні зміни у структуру продуктивних сил і систему економічних відносин. Переважання сфери нематеріального виробництва, прискорення науково-технічного прогресу та посилення конкуренції на глобалізованих ринках зумовлюють зростання ролі інтелектуального капіталу у суспільному відтворенні та перетворенні його на визначальний фактор виробництва, що забезпечує конкурентоспроможність підприємства в сучасних умовах.

Об'єкти інтелектуальної власності, впроваджуючись у господарський оборот і перетворюючись у процесі комерціалізації на інтелектуальний капітал, стають стратегічним ресурсом підприємства, що визначає його господарський потенціал у довгостроковій перспективі. Об'єкти інтелектуальної власності як складова нематеріальних активів підприємства розширюють його фінансово-господарський потенціал: забезпечують виробництво інноваційної продукції, підвищення ділової репутації підприємства, зниження собівартості продукції та, відповідно, підвищення рентабельності підприємницької діяльності.

Вартісна оцінка будь-якого активу є вихідною передумовою для організації ефективної системи управління господарською діяльністю, для планування і обліку, комерціалізації та розпорядження активами. Отже, визначення вартості об'єктів інтелектуальної власності не лише перетворюється на важливу проблему сучасної економічної науки, а й становить актуальне питання вітчизняної господарської практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність і роль інтелектуальної власності у діяльності підприємства широко висвітлені в економічній літературі. Належне місце в розробці даної наукової тематики займають праці Е. Брукінг, М. Мелоуна, В. Базилевича, П. Цибульова, О. Святоцького, А. Чухна та ін. Водночас питання, пов'язані з дослідженням особливостей оцінки об'єктів інтелектуальної власності, а також визначення вартості інтелектуального капіталу підприємства, на наш погляд, вивчені та висвітлені недостатньо.

Постановка завдання. Мета даної статті полягає у дослідженні специфіки інтелектуальної

власності, методів та принципів оцінки вартості об'єктів інтелектуальної власності як одного з визначальних факторів у системі суспільного виробництва. Завдання дослідження підпорядковані досягненню поставленої мети і спрямовані на вивчення змісту інтелектуальної власності як складової нематеріальних активів підприємства; дослідження об'єктів інтелектуальної власності та їх особливостей з позиції оцінки; визначення сутності та принципів оцінки вартості об'єктів інтелектуальної власності; розкриття змісту основних методів оцінки об'єктів інтелектуальної власності.

Виклад основних результатів дослідження. Відносини власності складають базис будь-якої економічної системи, забезпечуючи можливість реалізації економічних інтересів власника в галузі суспільного виробництва, а також утворюючи механізм розподілу його результатів. Відносини інтелектуальної власності – система соціально-економічних відносин, які виникають з приводу привласнення результатів інтелектуальної діяльності та їх комерціалізації. Комерціалізація ж результатів інтелектуальної діяльності – це система заходів щодо їх упровадження у господарський оборот з метою створення доданої вартості та генерування додаткового прибутку. Опиняючись у сфері відносин привласнення-відчуження результати інтелектуальної діяльності перетворюють на об'єкти інтелектуальної власності, які в результаті комерціалізації перетворюються на інтелектуальний капітал.

Один із основоположників теорії інтелектуального капіталу Т. Стюарт визначає його як сукупність знань персоналу підприємства, які забезпечують його конкурентоспроможність. Як стверджує науковець, інтелектуальний капітал – це інтелектуальний матеріал, який охоплює знання, досвід, інформацію, інтелектуальну власність і бере участь у створенні цінностей. Інтелектуальний капітал є колективною розумовою енергією, яка охоплює у тому числі організаційну структуру підприємства, застосовувані ним інформаційні технології та ділову репутацію підприємства. На думку Т. Стюарта зазначений вид капіталу існує у формі динамічної системи знань, що виростає навколо певної задачі, людини чи підприємства, і, водночас, як інструменти, за допомогою якого можна збільшити сукупність знань [1, р.112].

Академік НАН України А.А. Чухно зазначає, що до складу інтелектуального капіталу входять невіддільні від людини знання, а також об'єктивні умови застосування знань для підвищення конкурентоспроможності та ефективності компанії. На думку науковця, в його структурі належить виділяти людський та технологічний капітал, який є сукупністю науково-технічних та управлінських структур [2, с.282].

На наш погляд, інтелектуальний капітал – це сукупність результатів інтелектуальної діяльності, які в результаті авансування у виробництво забезпечують створення нової вартості, дозволяє підвищити продуктивність господарської діяльності, отримати додатковий прибуток і забезпечити конкурентну позицію на ринку. Особливістю інтелектуального капіталу є те, що його використання зумовлює створення нових інтелектуальних продуктів, носіїв додаткової вартості, які втілюються у нових знаннях, навичках, інноваційних споживчих товарах та засобах виробництва. При цьому інтелектуальний капітал є сукупністю двох елементів: нематеріальних активів, які можуть бути ідентифіковані, оцінені та здійснювати господарський обіг (об'єктів інтелектуальної власності); нематеріальних авуарів які важко виокремити, оцінити і які не можуть бути відчужені від підприємства, а тому можуть здійснювати господарський оборот лише у складі цілісного майнового комплексу підприємства (знання і навички персоналу, ділова репутація).

Відповідно до норм вітчизняного законодавства, нематеріальні активи – це немонетарні цінності, які не мають матеріальної форми, можуть бути ідентифіковані, оцінені, відчужені та використовуються підприємством у власній діяльності з метою отримання прибутку [3]. З шести груп нематеріальних активів три групи належать саме до об'єктів інтелектуальної власності. Отже, результати інтелектуальної діяльності потрапляючи до сфери цивільного обороту, перетворюються на об'єкти інтелектуальної власності, які трансформуються в інтелектуальний капітал у результаті комерціалізації. При цьому, з погляду бухгалтерського обліку частина інтелектуального капіталу є нематеріальними активами підприємства, які безпосередньо беруть участь у суспільному виробництві.

Інтелектуальна власність має ряд специфічних характеристик. Зокрема, право інтелектуальної власності має винятковий характер, тобто виникає на основі закону, а не внаслідок цивільних угод, воно обмежене в часі та просторі, тобто захищається протягом визначеного терміну і на визначеній території. Переважна частина об'єктів інтелектуальної власності вимагає державної реєстрації для ефективного захисту майнових прав на них, а самі об'єкти інтелектуальної власності невичерпні, тобто вони не зношуються і не втрачають властивостей внаслідок тривалого використання. Водночас вони підлягають моральному зносу і можуть втрачати актуальність

внаслідок науково-технічного прогресу [4, с.118]. Об'єкти інтелектуальної власності є нематеріальними за своєю природою, хоча зазвичай і зберігаються на матеріальному носії, при цьому право власності на них прямо не пов'язане із власністю на матеріальні об'єкти, в яких вони втілюються.

Відповідно до ст. 420 Цивільного кодексу України, до об'єктів права інтелектуальної власності відносяться: літературні та художні твори; комп'ютерні програми; бази даних; виконання; фонограми, відеограми, передачі організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компоновання інтегральних мікросхем; сорти рослин, породи тварин; раціоналізаторські пропозиції; комерційні найменування, торговельні марки, географічні зазначення; комерційні таємниці [5].

На нашу думку, об'єкти інтелектуальної власності (далі – ОІВ) найліпше класифікувати за їх характером, що передбачає врахування найбільш суттєвих ознак ОІВ, специфіки їх захисту, особливостей реалізації майнових та немайнових права на ОІВ. За даним критерієм їх можна поділити на 4 групи: об'єкти авторського та суміжних прав; об'єкти промислової власності; засоби індивідуалізації; нетрадиційні ОІВ. Кожна із груп за своїм характером володіє рядом суттєвих ознак.

Унаслідок нематеріального характеру об'єкти інтелектуальної власності є невідчужуваними, тому в рамках розпорядження відчужується не об'єкт, а права на нього. Крім того, обов'язковою умовою надання правового захисту об'єкту інтелектуальної власності є новизна (оригінальність), а також їх втілення у певній об'єктивній формі. Об'єкти інтелектуальної власності є результатом мистецької, наукової, літературної або технічної інтелектуальної діяльності людини, і тому завжди мають творчий характер, а також завдяки нематеріальній природі вони легко тиражуються та поширюються і тому вимагають спеціального правового, технічного та організаційного захисту.

Розглянені вище специфічні риси результатів інтелектуальної діяльності перетворюють їх на особливий об'єкт оцінки, до якого важко застосувати традиційні підходи економічного аналізу.

Поняття вартості об'єктів інтелектуальної власності відображає грошову оцінку втілених в об'єктах витрат економічних ресурсів, що були пов'язані з їх створенням, а також потенціал дохідності, що визначається поточною ринковою кон'юнктуру й об'єктивними властивостями результатів інтелектуальної діяльності як факторів виробництва.

Відповідно, оцінка об'єктів інтелектуальної власності – це процес визначення їх вартості станом на певну дату за встановленою процедурою, а також з урахуванням об'єктивних властивостей результатів інтелектуальної діяльності та усього комплексу факторів, що на них впливають. Оцінка здійснюється з

урахуванням визначених законом принципів і на основі відповідних методичних підходів.

До принципів оцінки об'єктів інтелектуальної власності можна віднести:

– корисності, який передбачає, що об'єкт має вартість тільки за умови корисності його для потенційного власника або користувача. Під корисністю розуміють здатність майна задовольняти потреби власника протягом певного часу;

– заміщення передбачає врахування поведінки покупців на ринку, яка полягає у тому, що за об'єкт не сплачується сума, більша від мінімальної ціни подібного об'єкта, який продається на ринку;

– очікування передбачає, що вартість об'єкта визначається розміром економічних вигод, які очікуються від володіння, користування, розпорядження ним;

– граничної продуктивності передбачає врахування впливу на вартість об'єкта оцінки таких факторів, як праця, управління, капітал і земля, що є пропорційним їх внеску у загальний дохід. Вплив окремого фактора вимірюється як частка вартості об'єкта оцінки або як частка вартості, на яку загальна вартість об'єкта зменшиться у разі його відсутності;

– залишкової продуктивності передбачає, що під час оцінки потрібно враховувати той потенціал дохідності об'єкта, який базується на його залишковій вартості і визначається моральним зносом;

– попиту та пропозиції, передбачає, що в умовах розвинутого конкурентного ринку вартість об'єкту буде визначатися рівноважною ціною, що встановлюється у результаті взаємодії попиту та пропозиції. Відповідно до цього принципу під час проведення оцінки враховуються ринкові коливання цін на подібні об'єкти та інші фактори, що можуть призвести до змін у співвідношенні попиту та пропозиції;

– відповідності полягає у тому, що вартість об'єкту визначається його відповідністю ринковим стандартам. Тому об'єкти, які не відповідають вимогам ринку за рівнем технології, рентабельності, ризикованості будуть мати меншу вартість;

– залежності полягає у тому, що на вартість об'єкта оцінки здійснює вплив система пов'язаних між собою чинників, які не впливають із його об'єктивних властивостей, а визначаються зовнішнім середовищем;

– конкуренції передбачає, що рівень конкуренції на ринку відповідно позначається на ризикованості та рентабельності і у такий спосіб впливає на вартість об'єкта оцінки;

– мінливості передбачає, що вартість об'єкта оцінки не є постійною величиною, а залежить від ринкової кон'юнктури і та морального зносу, і тому змінюється із часом;

– найбільш ефективного використання полягає у тому, що ринкова вартість об'єкта безпосередньо залежить від наявних на ринку можливостей його рентабельного використання.

Процес оцінки об'єктів інтелектуальної власності включає послідовність стадій: 1) визначення мети та завдань оцінки; 2) збір та аналіз інформації щодо об'єкта оцінки, ринкової кон'юнктури та інших чинників, що впливають на його вартість; 3) вибір та застосування відповідних підходів та методів оцінки; 4) визначення вартості об'єкта на основі узагальнення результатів, отриманих від застосування різних методів оцінки; 5) підготовка звіту про оцінку [6, с.134].

Оцінка об'єктів інтелектуальної власності може здійснюватися в різних цілях: з метою проведення комерціалізації інтелектуальної власності; у процесі розпорядження об'єктами інтелектуальної власності, зокрема у процесі ліцензування та визначення ціни ліцензії; оприбуткування та обліку ОІВ у складі нематеріальних активів підприємства; з метою аналізу ефективності господарського використання ОІВ; з метою оподаткування для визначення податку на додану вартість, податку на прибуток, податку на доходи та інших податків, необхідність сплати яких виникає у процесі здійснення операцій з ОІВ; у процесі створення, реорганізації, ліквідації підприємства у випадку, коли ОІВ є складовою його нематеріальних активів або були внесені до його статутного капіталу; у процесі розробки стратегічних і оперативних фінансових планів підприємства, яке використовує ОІВ у своїй діяльності; у процесі визначення збитків, отриманих від неправомірного використання ОІВ, з метою судового захисту права інтелектуальної власності.

Під час оцінки ОІВ необхідно обов'язково враховувати їх специфічні властивості, які відповідним чином впливають на їх ринкову вартість: права на ОІВ зазвичай виникають лише після проходження процедури державної реєстрації, за її відсутності вартість ОІВ буде мінімальною; завдяки нематеріальній природі ОІВ вони є невідчужуваними, тому відбувається оцінка не самого об'єкту, а майнових прав на нього; ОІВ завдяки нематеріальній природі легко тиражуються та поширюються, і тому вимагають додаткового правового, технічного й організаційного захисту, що збільшує ризикованість інвестицій у ОІВ; право на ОІВ обмежене в часі та просторі, тобто захищається протягом визначеного терміну і на визначеній території; завдяки нематеріальному характеру ОІВ та тому, що вони є результатом творчої діяльності, під час їх оцінки більшу увагу потрібно приділяти потенціалу дохідності ОІВ, а не тим витратам, які були здійсненні у зв'язку з їх створенням; ОІВ характеризуються нижчою ліквідністю у порівнянні з іншими видами активів підприємства, а їх цінність зазвичай носить відносно суб'єктивний характер; гранична норма заміщення ОІВ іншими видами активів у структурі капіталу підприємства прямує до нуля.

Основними підходами до оцінки вартості об'єктів інтелектуальної власності є витратний, порівняльний та дохідний. Витратний підхід ґрунтується на оцінці витрат щодо створення, придбання, заміщення чи відновлення ОІВ. Серед

методів оцінки, що застосовуються в межах даного підходу виділяють: метод фактичних витрат, метод планових витрат, метод вартості заміщення, метод витрат на відновлення, метод приведених витрат [7].

Порівняльний підхід заснований на визначенні вартості об'єктів інтелектуальної власності шляхом врахування цін аналогічних об'єктів, які присутні на ринку. Застосування підходу можливе за наявності ринку подібних ОІВ, даних про умови ліцензійних угод щодо ОІВ на внутрішньому та світовому ринках. Серед методів оцінки, що застосовуються в межах даного підходу, виділяють: метод порівняльного продажу, метод звільнення від роялті, метод експертних оцінок.

Дохідний підхід ґрунтується на принципах залежності цінності об'єкта інтелектуальної власності від майбутніх доходів, пов'язаних з його використанням. Застосування даного підходу передбачає врахування ставок капіталізації або дисконтування, ризику та терміну використання. Серед методів оцінки, що застосовуються в межах даного підходу, виділяють: метод дисконтування доходу, метод капіталізації доходу, метод додаткового прибутку; метод розподілу прибутку.

Висновки. Підсумовуючи дослідження зазначимо, що відносини інтелектуальної власності в умовах становлення постіндустріального суспільства формують важливу складову базису економічної системи, а об'єкти інтелектуальної власності у складі інтелектуального капіталу підприємства відіграють принципову роль у забезпеченні його конкурентоспроможності.

Об'єкти інтелектуальної власності володіють цілим комплексом специфічних ознак і характеристик, які перетворюють їх на особливий об'єкт оцінки. Серед основних груп об'єктів інтелектуальної власності було виокремлено: об'єкти авторського права і суміжних прав, об'єкти промислової власності, засоби індивідуалізації та нетрадиційні ОІВ. У процесі комерціалізації об'єкти інтелектуальної власності трансформуються в інтелектуальний капітал, що відіграє важливу роль у господарській діяльності підприємства. Завдяки цьому оцінка ОІВ перетворюється на стратегічне завдання сучасного менеджменту й об'єктивну передумову формування облікової, податкової, ліцензійної та фінансової політики підприємства. Проведений теоретичний аналіз засвідчує існування комплексу методів, що використовуються у процесі оцінки ОІВ, а також цілої системи факторів, які впливають на їх ринкову вартість. На нашу думку, складність оцінки об'єктів інтелектуальної власності обумовлює необхідність розробки нової методики комплексної оцінки їх вартості із застосуванням вагових коефіцієнтів і результатів, отриманих унаслідок використання різних методик витратного та доходного підходів. Отже, необхідність проведення подальших досліджень у даному напрямку не викликає сумніву. Формування нової методики оцінки дозволить підвищити ефективність комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності в Україні та забезпечить інноваційний базис для модернізації вітчизняної економіки.

Список літератури

1. Thomas A. Stewart Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. – New-York: Doubleday, 1997. – 240 pp.;
2. Твори [Текст] : у 3 т. / А.А. Чухно. – К.: НАНУ, КНУТШ, НДФІ МФУ, 2006. – Т.2, 2006. – 512 с.;
3. ПСБО 8 «Нематеріальні активи» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99>.
4. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: підручник [текст] / В.Д. Базилевич. – 2 вид., стер. – К.: Знання, 2008. – 431 с.
5. Цивільний Кодекс України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
6. Рейли Р., Швайс Р. Оценка нематериальных активов [текст] / Роберт Рейли, Роберт Швайс. – М.: Квинто-Консалтинг, 2005. – 792 с.
7. Національний стандарт №4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1185-2007-п>.

Анотація

Владимир Вирченко

ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ ОБЪЕКТОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Исследуются объекты интеллектуальной собственности и особенности их оценки в современной системе общественного производства. Изучено сущность, структура и специфика объектов интеллектуальной собственности. Проанализирована сущность и принципы оценки стоимости объектов интеллектуальной собственности. Рассмотрены основные методы оценки стоимости объектов интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, стоимость, оценка, интеллектуальный капитал, нематериальные активы.

Summary

Volodymyr Virchenko

PECULIARITIES OF INTELLECTUAL PROPERTY VALUATION

Article is devoted to analysis of intellectual property objects and peculiarities of its valuation under the modern system of public production. Nature, structure and peculiarities of intellectual property objects are investigated. Essence and principles of intellectual property valuation are analyzed. The basic methods of intellectual property valuation are considered.

Keywords: intellectual property, value, evaluation, intellectual capital, intangible assets.